

**MARIJA
DRĖMAITĖ,
VAIDAS
PETRULIS**

—
Modernizmas
sovietinėje
Lietuvo-
je: utopijos
gimimas ir
žlugimas

Vaidas Petrulis: Laba diena visiems! Labai malonu matyti tiek susirinkusių žmonių ir didelę garbę, kad pakvietėte pabendrauti. Mūsų pašnekesys bus iš dviejų dalių: pirmiausia šiek tiek pakalbėsiu apie bendruosius dalykus, apie modernizmo ir sovietinės utopijos sąveikas, o vėliau Marija pristatys daugiabučių gyvenamųjų namų studiją — kaip vieną iš šios utopijos įsikūnijimų.

Kalbant apie sovietmečio architektūrą, neišvengiamai tenka paliesti ideologijos klausimą. Architektūros ir politikos sąveikos čia reikėsi itin glaudžiai. Antai plakato „20 metų sovietinei Lietuvai“ fone matome ne ką kita, bet statybų vaizdą. Tad akivaizdu, jog architektūra buvo svarbi socializmo statybų, kurias čia matome, dalis. Vis dėlto teisybės dėlei reikia iš karto paklausti — ar tai išties tik sovietmečio fenomenas? Toli gražu ne. Kaip teigė Conradas Hiltonas — „Mes valdome viešbučius užsienyje dėl tos pačios priežasties, kaip ir mūsų šalyje [JAV, — V. P.] — kad mūsų akcininkams jie duotų pelną. Tačiau jei vis dar kalbame apie laisvę, apie komunizmą, apie laimę, tai mes, kaip tauta, turime parodyti savo didžią galią ir jėgą gėrio kovoje su blogiu“.¹ Vadinasi, ideologija architektūroje, ypač jeigu turėsime galvoje XX amžiaus architektūrą, yra bendras dalykas, ir teigti, kad sovietmečio architektūra yra kuo nors išskirtinė, vargu ar galime.

Iš to išplaukia kitas klausimas: ar yra panašumų tarp socialistinio miesto ir modernistinio miesto, ar mes galime rašyti tarp jų lygybės ženklą? Ar sovietmetis yra išskirtinis, ar visgi bendrųjų procesų dalis? Mano atsakymas būtų: taip, sovietmečio architektūra daug kuo tiesiogiai siejasi su modernizmu, tik su tam tikromis išlygomis. Apie jas ir pakalbėsime.

Didelė dalis sovietinio architektūros diskurso akivaizdžiai siejasi su bendraisiais modernizmo procesais. Užtenka palyginti porą citatų, kuriose įsivaizduojamas tobulas komunistinės visuomenės miestas. Čia naudojama retorika iš esmės yra būdinga bendrajai modernistinei retorikai (tiesa, tarpukario, ne vėlesnei).

*Reikia pasakyti, kad kiekviena centrinė gyvenvietė turės savo stadioną, parką, o jos centre dominuos kultūriniai pastatai. Kiek toliau, atskirti žalia siena, stovės ūkiniai pastatai. Per visą gyvenvietę eis medžiais apsodintos gatvės, iš abiejų pusių — dailūs namai, o prie jų — sodeliai.*²

Komunistinės visuomenės miestai turi būti šviesūs ir erdvūs, užstatyti gražiais pastatais, kurių architektūra organiškai rištųsi su gamta, plačiomis magistralėmis, vandens baseiniais, parkais ir

1. Hilde Heynen, „The Jargon of Authenticity: Modernism and Its (Non)political Position“, in: *Constructed Happiness: Domestic Environment in Cold War Era*, edited by Mart Kalm, Ingrid Ruudi, Tallinn: Estonian Academy of Arts Proceedings 16, 2005, p. 18.

2. Budrys R. „Auga mūrinė Lietuva“ // *Švyturys*, 1960, Nr. 5, p. 12—13.

3. Stramentovas A. „Šiuolaikinės tarybinių miestų statybos problemos“ // *Statyba ir architektūra*, 1962, Nr. 12, p. 5.

4. Иконников А. В., Глазычев В. Л., Стригалева А. А. и др., *Архитектура запада: социальные и идеологические проблемы*, Москва: Стройиздат, 1975, p. 10.

5. Минкявичюс Йонас, *Архитектура Советской Литвы*, Москва: Стройиздат, 1987; *Основы советского градостроительства*, t. 1, Москва, 1966.

*sodais. Miestai turi būti patogūs gyventojams; juose komunalinės ir visuomeninio maitinimo bei prekybos įmonės naujoviškai aptarnaus gyventojus.*³

Jei prisiminsime Le Corbusier ir vieną jo įtakingiausių veikalų — 1923 metų „Link architektūros“, ten aptiksime svarstymus apie tai, kad žemės nuosavybė yra pasenusi forma, kad ji turėtų tapti bendruomeninė. Svarstymus apie tai, kad naujojo pasaulio pasiekimai turi būti prieinami visiems proletarams, o tie proletarai yra lygiai taip pat intelektualai kaip ir darbininkai.

Plakatas „20 metų sovietinei Lietuvai“, *Šluota*, 1960, Nr. 14, p. 5

Karikatūra, *Šluota*, 1962, Nr. 7, p. 7

Tad didžioji dalis idėjų, kurias „transliuoja“ Sovietų Sąjungos architektūros ideologai, yra labai glaudžiai susijusios su bendrosiomis modernizmo nuostatomis. Kyla klausimas — ar būtų čia specifinių aspektų? Iš tikrųjų būtų. Vienas iš svarbiausių — architektūros panaudojimas naujam identitetui kurti. Ir tai, aišku, sovietinio piliečio identitetas. Be abejo, to naujojo identiteto kūrime didžiulį vaidmenį atliko literatūra, dailė, teatras, kinas, apskritai visa švietimo sistema. Tačiau architektūra lygiai taip pat šiame procese dalyvavo. Aš išskirčiau keletą atskirų punktų. Vienas iš jų — bandymas save pozicijuoti prieš Vakarus ir, be abejo, teigti, kad Sovietų Sąjungoje gyvenimas yra nepalyginamai geresnis.

Matome karikatūrą, besišaipančią iš to, kaip Amerikoje esąs *išspręstas butų klausimas*. Tiesa, karikatūra yra gana ankstyva, maždaug šešiasdešimtųjų metų. Tačiau panašūs procesai išlieka ir vėliau. 1979 metų Roberto Venturi'o ir britų grupės „Archigram“ eksperimentai vadinami antiarchitektūra: „Paskutiniųjų dešimtmečių architektūros raida rodo, kad nuoširdūs humanistiniai architektų siekiai, deformuojami elitaristinės kultūros įtakų, išsigimė į anarchistinį individualizmą (pavyzdžiui, amerikiečio Roberto Venturio „architektūra“ ar anglų grupės „Archigram“ eksperimentai)“⁴. Lygiai taip pat ir postmodernizmas. Nors apie jį spaudoje užsimenama, dažniausiai pristatomas kaip klystkėlis. Tuo tarpu architektūros istorijos knygose, pavyzdžiui, „Architektūra Sovietų Sąjungoje“⁵, tokios kategorijos kaip stilius apskritai nebuvo naudojamos. Tai buvo savotiškas tabu, nes būtų buvę pernelyg artima Vakarams. Tad matome akivaizdų opozicijos Vakarams konstravimą.

Kitas svarbus tematinis aspektas buvo opozicija buvusiai *buržuazinei Lietuvai*. Šią temą taip pat galima plėtoti. Įdomu pastebėti, kaip netgi apie 1969 metus (paskui, aišku, šitie dalykai nuslopo) sovietinė sistema vis dar pozicijuoja save kaip pranašesnę už *buržuazinę*. Pavyzdžiui, su pašaipa prisimenama,

kad tarpukariu buvo sukurtas mūrinės Lietuvos planas, tačiau jis įgyvendintas tikrai atėjus sovietų valdžiai. Kaip dalis *buržuazinio pasaulio* pasmerkimo vyksta ir aktyvi visuomenės sekuliarizacija — ypač Nikitos Chruščiovo metais.

Konstruojant identitetą buvo taip pat labai svarbu sukurti tokią atmosferą, kuri leistų socialistinės Lietuvos gyventojams pasijusti bendrosios Sovietų Sąjungos piliečiais. Reikėjo, kad žmogus pamatytų ne tik *kokie blogi Vakarai* arba koks vargas buvo gyventi *buržuazinėje Lietuvoje*, bet ir kaip gražu yra Sovietų Sąjungoje. Tai buvo ypač būdinga ankstyvajam sovietmečiui, kuomet lietuviški žurnalai buvo verste užversti Volgos—Dono kanalo, Maskvos metro, Maskvos dangoraižių ir kitų objektų statybos vaizdais.

Visi šie procesai neišvengiamai iliustruoja tai, ką mes galime pavadinti ideologija. Davidas Crowley savo paskaitoje kalbėjo apie *pirmąją socmodernizmą* ir *antrąją socmodernizmą*. Aš manau, kad kalbant apie sovietmečio ideologiją būtų galima pasakyti: *pirmoji ideologija* ir *antroji ideologija*.

Visi puikiai atsimenate Mokslininkų namus ir Nacionalinės bibliotekos rūmus Vilniuje. Tai būdingi „socialistinio realizmo“ pavyzdžiai. Tačiau man labiausiai patinka iliustracija iš „Tarybinės Klaipėdos“. Vaizduojamas pionierius su inkilėliu, o inkilėliui... pridėtas frontonas. Jeigu puošiamas, tai puošiamas viskas. Tad įvairios žvaigždės ar tarybinių ordinų pavidalo elementai kaip tik ir būtų *pirmoji ideologija*. Tai vaizduojamoji architektūra su aiškiai atpažįstamais sovietiniais motyvais, kurie yra įgiję realų, materialų pavidalą. Šie procesai būdingesni „socialistinio realizmo“ laikotarpiui.

Antrąją ideologiją siečiau su sociokultūriniais, konkretaus vizualiai atpažįstamo ir materialaus pavidalo neįgijusiais procesais. Visų pirmą atkreipčiau dėmesį į keistą sovietmečiui būdingą socialinių procesų dvisluoksniškumo fenomeną. Nors egzistuoja aiški ideologinė doktrina, tačiau tuo pat metu esama ir tam tikros žodžio laisvės. Ir visa tai egzistuoja paraleliai.

Procesą puikiai iliustruoja 1961 metų karikatūra. Čia atvirai šaipomasi iš *komunizmo statybų*. Jeigu paskaitytume to meto architektūrinę spaudą, rastume daugybę įvairiausios kritikos ir pan. Tad tam tikros laisvės tikrai yra. Tuo tarpu visur esanti ideologija reiškiasi „spektakliškai“, tarsi atitrūkus nuo realybės. Šiandieną skaitant archyvinčius šaltinius galime aptikti įdomių liudijimų. Netgi architektūros tarybų posėdžiuose pamatysime keisčiausių

Pionierius su inkilėliu, *Tarybinė Klaipėda*, 1957 m. kovas

6. Leidinio „Statyba ir architektūra“ redakcija. 1972 m. redakcijos darbo planai, 1972, LCVA, f. R-902, ap. 2, b. 8, l. 15.

Komunizmo statybos, *Šluota*, 1961, Nr. 19, p. 2

su architektūra menkai susijusių ir su sveiku protu prasilenkiančių procesų. Iliustratyviu pavyzdžiu galima pateikti leidinio „Statyba ir architektūra“ 1972 metų redakcijos nurodymus, kaip turi būti rašomos publikacijos, skirtos Statybininko dienai: „Neilguose straipsniuose turi būti kreipinys į savosios ir su ja tamptariai susietų sistemų darbuotojus, išanalizuojant kurio nors svarbiausiojo baro uždavinius šiam penkmečiui (vengiant pilnos ataskaitos apie tai, kas padaryta), <...> daugiau kalbėtina ne ką ir kaip brigada daro, bet kodėl gerai, kūrybingai dirba (psichologinis aspektas)“⁶. Aš nežinau, ar statybininkų kūrybingas darbas yra sveikintinas. Gali pastatyti sieną kūrybingai, taip. Bet architektas tikriausiai nelabai džiaugtųsi. Tai reiškia, kad egzistavo dalis architektūrinės kultūros diskurso, kuris buvo absoliučiai atitrūkęs nuo realybės. Tai yra du pasauliai, kur vienas yra realus, o kitas — ideologinis. Tai aš sąlyginai pavadinačiau *antrąja ideologija*.

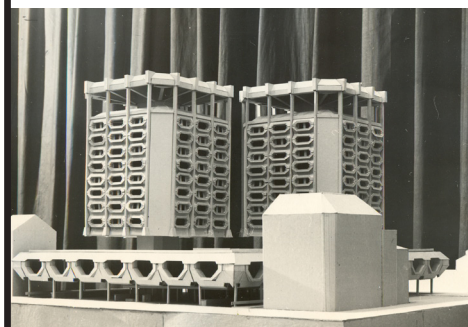
Čia pateiksiu dar kelis tokios ideologijos pavyzdžius. Kadangi daugiau tyrinėju Kauną, šie biurokratinės ideologijos pavyzdžiai bus iš Kauno. Tačiau labai abejoju, ar kitose įstaigose vyravo kitokie modeliai. Bene labiausiai krenta į akis, kad pradedant posėdį (nesvarbu, kokio pobūdžio klausimai bus svarstomi) būtina aptarti, kaip tobulinti *socialistinio darbo stilių draugo Leonido Brežnevo knygu* „Mažoji žemė“ ir „Atgimimas“ šviesoje, arba dėl kompleksinio darbuotojų *auklėjimo sutinkamai su marksistine-leninistine pasaulėžiūra, komunistinės moralės principais* ir t. t. Architektai svarstė tokius dalykus ne ankstyvuojant sovietmečiu, bet 1977—1981 metais. Dar įdomesni 1987 metai — *perestroika*, M. Gorbačiovas paskelbė apie persitvarkymą ir naują partijos kadrų politiką... Ir kaip manote, kaip išsivaizduoja pertvarką *antroji ideologija*? „Mūsų gamybiniame darbe reikia pasiekti, kad projektavimo darbai būtų atliekami ne per metus laiko, o per trismėnesius“! Akivaizdu, kad lygiai taip pat galėjo sakyti ir 7-ajame dešimtmetyje. Toliau tęsiama primenant, jog profsąjungos komitetas nusprendė, kad pasitinkant 28-ąją Komunistų partijos suvažiavimą bus gerinamos darbuotojų darbo sąlygos: bus pradėti remonto darbai ir nuolat pasirūpinama bilietais į teatro spektaklius, sporto varžybas, organizuojamas žvejų būrelis ir t. t. Be abejo, tie žmonės turėjo suvokti tai kaip tam tikro spektaklio vaidinimą. Tad, viena vertus, yra griežtoji stalinmečio ideologija, o kita vertus, nuo N. Chruščiovo valdymo prasideda makabriški ir keisti žaidimai, kuriuose realybė persipina su teatrališkumu.

Kita vertus, labai svarbu atkreipti dėmesį, kad kai kalbame apie sovietmečio modernizmą (jeigu sutariame, kad tas modernizmas vis dėlto panašus į bendrą pasaulio modernizmą), žmogus čia visų pirma suvokiamas kaip darbo resursas, kaip sraigtelis sistemoje.

Jeigu prisiminsime Atėnų chartiją — čia pradedamas formuoti mąstymas apie tai, kaip pagerinti žmonių buitį, sukurti tam tikras gyvenimo sąlygas kuo platesnei žmonių auditorijai. Tačiau Sovietų Sąjungoje šis dėmesys proletariatui iš tiesų tik formalus. Svarbiausia miestų planavimo grandimi tapo Plano komitetas, ir čia formuojami pramonės vystymo planai. Tad svarbiausia čia valstybės, o ne žmogaus tikslai. Šį požiūrį kai kada galima iliustruoti netgi visai linksmais pavyzdžiais. Antai, remiantis prielaida, kad, tarkim, vyriškas darbas yra autoremonto gamykloje, na o moteriškas, pavyzdžiui, siuvykloje, bandyta organizuoti ir proporcingą pramonės įmonių išdėstymą: „Būtina, sudarant mieste statomų įmonių kompleksą, atsižvelgti ne tik į galimybę kooperuoti inžinierinius tinklus statyboje, bet ir žiūrėti, kad pramonė neigautų vienpusiško charakterio: nebūtų vien moteriškas darbas (siuvyklos), arba vien vyriškas (autoremonto gamyklos)“⁷. Tačiau šypsena greitai išnyksta prisiminus, kad šie sprendimai yra tik tam, kad būtų pagerinti vadinamojo *socialistinio lenktyniavimo* rezultatai. Jau 1944 metais buvo aiškiai suformuluota mintis, kad *socialistinis lenktyniavimas* yra „viena iš gražiausių tarybų darbininkų klasės tradicijų“⁸. Tais pat metais įsteigta ir Vyriausiosios statybos valdybos prie LTSR LKT *pereinamoji raudonoji vėliava*⁹. Tad sukurama ištisa socialinė mašinerija žmogui pajungti, įdarbinti, kad jis be atvangos vaikytųsi tų raudonųjų vėliavų ir ženkliukų. Architektūra čia reikalinga tiek, kiek ji prisideda prie bendrųjų procesų.

Kas susipažinę su architektūros istorija, puikiai atsimenate Charleso Jenckso pasakymą, kad modernizmas mirė su Pruitt Igoe sugriovimu. Tačiau šiandieniniai tyrinėtojai teigia — ir aš labai tam pritariu — kad architektūros kokybė Pruitt Igoe sugriovimui turėjo mažiausiai reikšmės. Kur kas reikšmingesni buvo socialiniai faktoriai: „*Architektūra buvo tik vienas ir turbūt mažiausiai svarbus iš faktorių, dėl kurių tas projektas sužlugo*“¹⁰. Lygiai taip pat, jeigu mes svarstome sovietmečio modernizmo utopiją, manau, kad architektūriniai sprendimai turėjo mažiausią reikšmę. Svarbiausia buvo politiniai tikslai, kuriuos siekta įgyvendinti remiantis planine ekonomika.

Kitaip tariant, miestai organizuojami pagal Valstybinio plano komiteto sumanymą, kaip turėtų būti išdėstoma pramonė. Šalia pramonės išdėstomi gyvenamieji rajonai. Gyvenamiesiems rajonams, aišku, būtų neblogai turėti buitinio aptarnavimo kompleksus, parduotuves ir visa kita. Tiesa, pastarąsias kartais pastatydavo, kartais ne — neskirdavo tam lėšų, vėluodavo ir t. t. Taip pat mieste turėjo būti ir žaliosios teritorijos, kur darbininkas turės pailsėti. Na ir, žinoma, miesto centras, kuris tuo pat metu yra ir ideologinis

Viešbučio „Britanika“ projektinis pasiūlymas, arch. A. Paulauskas, iš asmeninio A. Paulausko archyvo

7. Ragalevičius J. Pramonės išdėstymo ir miestų perspektyvinio išvystymo principai // *Statyba ir architektūra*, 1966. Nr. 6, p. 5.

8. Vyriausiosios statybos valdybos prie LTSR LKT Viršininko įsakymas Nr. 50. Vilnius, 1944.X.11. Приказы главного управления по строительству при СНК Литовской ССР по производственной деятельности, 1944—1945, in: LCVA, f. R-530, ap. 1, b. 1, l. 31.

9. *Ibid.*, l. 31.

10. “Architectural design was but one, and probably the least important, of several factors in the demise of the project.” Katherine G. Bristol, The Pruitt-Igoe Myth // *Journal of Architectural Education*, Vol. 44, No. 3, 1991, p. 169.

11. „*God is in details*”,

L. Mies van der Rohe

12. „*Architecture starts when you carefully put two bricks together*”,

L. Mies van der Rohe

Karikatūra bylojanti apie apželdinimo treštų veiklos neefektyvumą, *Šluota*, 1962, Nr. 9, p. 9

1986 m. Kaune iš visų priimtų pastatų patenkinamai įvertinta 69 procentai. Tai reiškia, kad vos ne vos tinkami gyventi. Tad ne veltui tipinė sovietinė daugiabučių aplinka mums asocijuojasi su panašiais vaizdais, kaip Kauno daugiabučiai 7-ojo deš. pradžioje (nuotrauka iš asmeninio V. Petrulio archyvo).

centras, na, ir senamiestis, jei toks yra. Šalies industrializavimo ir augimo progresas turėjo būti parodomas konkrečiais skaičiais. Skaičiuoti kvadratiniai metrai, vesta statistika net tokių dalykų, kaip apytikriai paskaičiavimai, kiek vienam gyventojui teks architektūros paminklų.

Statybų industrializavimas neatsiejamas ir nuo medžiaginio aspekto. Ypač ryškus pavyzdys — chemijos pramonės bumas N. Chruščiovo valdymo metais. Optimistiškai manyta, kad viską išstums polimerai, nebereikės metalo, fajanso, medžio, stiklo. Pati idėja gal ir nėra bloga — statyba seka mokslinį progresą. Bet visa tai siejant su politiniais sprendimais prarandama pasirinkimo laisvė, jie tampa privalomi. Pavyzdžiui, 1958-aisiais Plano komitetas nurodė, kad ligoninėse, sanatorijose, poilsio namuose ir t. t. medžio naudoti negalima.

Tačiau išpūsti burbulai turi savybę susprogti. Planinė ekonomika įpareigoja kiekvienais metais padaryti daugiau. Jei padarysi mažiau, be abejo, nesibaigs geruoju. Tad išsiveliama į beprotišką ir beprasmį lenktyniavimą. Naudoti atiduodami netgi nepabaigti objektai. Su šiuo skubėjimu kartu kenčia ir kokybė. Ludwigas Mies van der Rohe yra pasakęs, kad „Dievas slypi detalėse“¹¹ ir „Architektūra prasideda ten, kur dvi plytas gražiai padedi vieną šalia kitos“¹². Bet ar įmanomi tokie žodžiai, kuomet pranešimuose apie kasdienes problemas tenka pripažinti, kad „statyboje mes naudojame silikatinės plytas, kurios yra ne baltos, o kažkas tarp juodos ir pilkos spalvos. Mes Kaune iš jų statome ligoninę, kurią teks tinkuoti, nes plytos yra labai nešvarios. Buvo taip pat pasirodę raudonos plytos. Pastatėme pusę pastato ir staiga jų pritrūko — kažkas negerai su planavimu. Su stiklu — tas pats“. Kaip tokiu atveju gali sakyti, kad Dievas slypi detalėse? Tad medžiagų deficitas — taip pat viena iš to burbulo sprogo priežasčių. Netgi tokios medžiagos, kaip aliuminio vitrinės, glazūruotos ir metlacho plytelės oficialiai įvardijamos deficitinėmis.

Šiame kontekste tenka paminėti ir statybinių konstrukcijų galimybes. Procesas čia taip pat komplikotas. Štai kaip situaciją apibūdina vienas iš statybininkų: „Norint statyti greičiau, geriau ir pigiau, tenka diegti vis naujas konstrukcines technologijas, bet kuomet laiko maža, senų neatsisakysi, juolab kad naujų įdiegimas reikalauja papildomų pastangų, jėgų ir laiko — to mums trūksta taikant ir senąsias“.

Teko šnekėti su architektu Alfredu Paulausku. Prisimindamas viešbučio Kaune, Kęstučio gatvėje, statybas, architektas teigė norėjęs įgyvendinti kur kas sudėtingesnę projektą, bet statybininkai

atrėžė: „Ne, darysim paprasčiau“. Ir štai — paprastesnis variantas stovi...

Planinės ekonomikos rezultatus galime atpažinti net ir tokiuose elementuose, kaip aplinkos sutvarkymas, socialinės infrastruktūros sukūrimas. Socialistinio lenktyniavimo sąlygomis, akivaizdu, tai nėra pirmosios reikšmės dalykas. Pirmosios reikšmės dalykai yra pramonė ir gyvenamosios teritorijos. Skubėjimą lydi ir statybų brokas. Natūralu, kuomet skubama, kuomet reikia vyti be pagrindo išpūstus planus, negalima visko padaryti gerai.

Kita vertus, jeigu pažvelgsime į planinę ekonomiką kaip į su modernizmu susijusią idėją, tai teks prisiminti, kad jau tarpukariu, 1938 metais, žymus moderniosios architektūros specialistas Steponas Stulginskis sakė, kad reikia planuoti visą Lietuvos ekonomiką. Planinė ekonomika yra neatsiejama modernizmo architektūros ideologijos dalis, tačiau kuo ji pavirsta Sovietų Sąjungoje...

Kitas dalykas, neatsiejamas nuo modernizmo, yra valstybinė nuosavybė. Le Corbusier minėjo, Karelas Teige ir daugybė kitų modernistų tarpukariu siūlė atsisakyti privačios žemės nuosavybės ir pereiti prie valstybinės. Sovietų Sąjunga tai padarė. Tikriausiai visi žinote Le Corbusier Paryžiaus „Voisin“ o planą. Jeigu būtų buvusi galimybė ir jis tą idėją būtų pareiškęs Vilniuje, gali būti, kad Vilnius būtų buvęs nušluotas. Galbūt šie svarstymai pernelyg spekuliatyvūs, bet akivaizdu, kad žemės nusavinimas turėjo didžiulę įtaką architektūros procesams.

Darbų priėmimo komisijos priiminėdavo ką tik begalėdavo. Proceso iliustraciją matome karikatūroje, *Švyturys*, 1960, Nr. 8, p. 28

Vienas tokių pavyzdžių — kino teatras Salantuose. Milžiniško mastelio pastatas dabar stovi apleistas. V. Petrulio nuotrauka, 2007 m.

„Laikykit vagį!
Na, dovanokit — nežinojau, kad tai privataus savininko statyba!“,
Šuota, 1961, Nr. 6, p. 6

Lentos, supjaustom į mažesnes.
Kodėl jūs geras pjaustot lentas?
Mums išnešti galima tik atraizas“,
Šluota, 1964, Nr. 4, p. 12

13. Vilnius puošiasi // *Literatūra ir menas*, 1964 m. balandžio 11 d., p. 5.

„Taupykime statybines medžiagas!“,
Šluota, 1979, Nr. 6, viršelis

„Buitinis aptarnavimas.
Atnešk alaus!“,
Šluota, 1960, Nr. 19, p. 6

Sąlyginai tai kur kas didesnė sprendimų laisvė, tik ne visuomet ji išnaudota architektūrine ir urbanistine prasme pozityviai. Dažnai tai siejasi su miesto ar miestelio mastelio bei morfostruktūros neatitinkančiais objektais.

Vis dėlto teigti, kad žemės ir privatinės nuosavybės buvimas valstybės rankose sąlygojo išimtinai ydingus procesus, aš negalėčiau. Sakyčiau, kad tai buvo modernistinis sprendimas. Bet iš to plaukia daugybė rezultatų, kurie siejasi tik su sovietine sistema. Kai kurie iš jų dar ir šiandieną yra išlikę mūsų visuomenėje. Pavyzdžiui, publikacijoje „Vilnius puošiasi“ rašoma:

*Vilnius senas, susiklostęs per šimtmečius, daugelį metų buvęs provincijos miestu su kapitalistinei santvarkai būdinga private statyba, išplanavimu, smulkiais krautuvėlėmis ir pan. Šie pėdsakai, kaip matome, baigia nykti.*¹³

Tai reiškia, kad susiklostęs urbanistinis mentalitetas — kuriame yra privati nuosavybė ir kur galima prekiauti, o iš to gimsta miesto įvairovė — dinga, jis pakeistas standartine pakopine sistema. Manysčiau, kad smulkios parduotuvėlės, kaip tam tikras urbanistinio gyvenimo elementas, kol kas į Lietuvą negrįžo.

Nesant privačios nuosavybės, Sovietų Sąjungoje suklestėjo ir kai kurios šalutinės, tačiau statybų procesus gana stipriai paveikusios socialinės ydos: girtavimas statybose, statybinių medžiagų vagystės ir pan. Linksmų to proceso iliustracijų rasime karikatūrose.

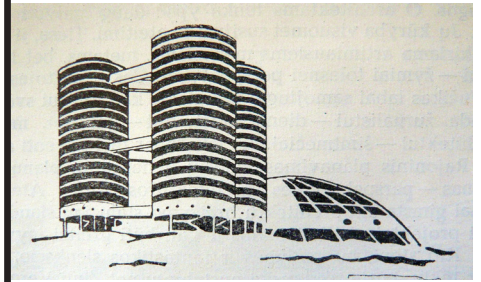
Panagrinėjome įdomų reiškinį. Akivaizdu, kad sovietmečio modernizmas nepaprastai glaudžiai susijęs su bendraisiais modernizmo principais. Tačiau tam tikri socialiniai ir politiniai procesai lėmė, kad šie principai ilgainiui išsigimsta į karikatūrą. Tuomet kyla klausimas — ar iš tikrųjų teisingas Ch. Jenckso teiginys, kad modernizmas baigėsi 1972 metais, kartu su Pruitt Igoe sugriovimu? Ar nederėtų „modernizmo mirties“ datą sutapatinti su Sovietų Sąjungos žlugimu? Juk Sovietų Sąjungoje buvo nepaliaujamai kuriama modernistinė utopija. Jeigu žvelgsime per architektūros prizmę, tai, kaip ji išsigimė, kaip ji baigėsi — galima laikyti savotiška modernizmo mirtimi.

Marija Drėmaitė: Savo pranešime pratęsiu, ką sakė Vaidas, ir šiek tiek papildysiu. Pagrindinė to testinumo idėja bus socialistinio ir modernistinio miesto palyginimas.

Mūsų rekomenduojamos knygos „Visionary Architecture“ autorius Neilas Spilleris rašo: „Besąlygiškas arba utopinis tikėjimas technikos galimybėmis bei progresu ir yra vienas ryškiausių bruožų, siejančių įvairių šalių, politinių santvarkų ir laikotarpių modernistus“, todėl pradėsiu pranešimą 1964 metų iliustracija, kuri galėtų būti priskiriama bet kuriai politinei sistemai: *Žvilgtelėkime į kai kuriuos naujausius urbanistinius pasiūlymus. Neaprepiamoje sniego laukų platybėje stovi penkiolikaukščių stiklinių cilindro bokštų eilės ir milžiniški kupolai, jie sujungti tarpusavyje šviesiais koridoriais-praėjimais. Bokštai, tai gyvenamieji namai, į juos elektros prietaisais patiekiamas pašildytas oras. Norint pailsėti ir pasivaikščioti šiame mieste, nereikia vilktis kailiniais ir eiti į lauką. Iš buto šviesiu koridoriumi galima nueiti į milžinišką, peršviečiamą kupolą perdengtą erdvę, kurioje nebūna metų laikų. Čia amžinai žaliuoja medžiai, auga gėlės, čiurlena fontanai. Stadione, sporto aikštelėse vyksta varžybos. Mėgstantieji muziką eina į koncertų salę. Žemutiniame kupolo aukšte įrengtos valgyklos, parduotuvės, mokyklos ir kitos įstaigos. Kupolai, koridoriai, dengtos gatvės apšildomos infraraudonųjų spindulių lempomis, kurios pasižymi tuo, kad nešildydamos paties oro, sušildo visus apšviečiamus daiktus. Apšvietimui, dirbtiniam klimatui ir kitiems reikalams energiją teikia milžiniškos elektrinės. Taip atrodo šis miestas, kuriame gyvens dešimt tūkstančių žmonių. Visi pastatai jame bus statomi iš fabrikinės gamybos surenkamųjų konstrukcijų ir, esant reikalui, miestą bus galima išardyti ir lengvai sumontuoti naujoje vietoje. Toks projektas, draugai, ne utopija, tai artimiausia ateitis.*

Matyt, tik iš kreipinio „draugai“ galima nuspėti, kad šio miesto vizija buvo skirta Sibiro ir Arktikos regionų užkariavimui Sovietų Sąjungoje. O pati retorika ir pati vizija, technologijų aukštinimas, laikinumas ir metų laikų bei geografinių regionų, kaip ir bet kokių kitų skirtumų, suvienodinimas yra labai būdingas visam modernistiniam planavimui.

Bet grįžkime prie sovietinės Lietuvos. Žymus istorikas Normanas Daviesas sako, jog kalbėdami apie šaltojo karo laikų Europą istorikai vis dar ginčijasi, ką reikėtų akcentuoti — panašumus ar skirtumus? Pernai šiame pastate, Nacionalinėje dailės galerijoje, rodytos parodos „Šaltojo karo metų modernizmas“ pradžioje buvo pabrėžiami didžiuliai skirtumai, kurie buvo akivaizdūs skirtingų sistemų modernizacijos pradžioje, XX amžiaus 6-ajame

Vizija „Ateities miestas Arktikos rajone“, Jonas Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien, rytoj*, Vilnius, 1964

dešimtmetyje. Tolimesnėje parodos ekspozicijoje daiktai ir stiliai supanašėja, o parodą lankytojas palieka matydamas jau beveik identiškus daiktus, kad ir kokios skirtingos politinės sistemos, kuriose jie buvo pagaminti. Vis dėlto savo pranešimą aš norėčiau sudėlioti atvirkščiai — pradėsiu nuo panašumų ir bandysiu pasiaiškinti, kodėl tie panašumai yra tokie panašūs. Vėliau teks pripažinti tą patį sovietinio modernizmo karikatūriškumą, kurį Vaidas jau akcentavo, ir grįžti prie skirtumų.

Pastaruoju metu istorikai yra ypač pamėgę gretinti Rytų ir Vakarų Europos pokario gyvenamųjų priemiesčių vaizdus, pabrėždami, kad socialistinių miestų planavimas nebuvo unikalus procesas, bet tiesiog integrali (tiesa, su savomis mutacijomis) modernistinės urbanistikos dalis, o pokario urbanizacija tiek Rytuose, tiek Vakaruose buvo vienoda savo retorika ir planavimu, nors ir perskirta geležinės uždangos. Arba, kaip patikslino architektūros istorikas Adrianas Forty, *gelžbetoninės uždangos*, kadangi gelžbetonis buvo pagrindinė medžiaga, iš kurios visame pasaulyje buvo pastatyti gyvenamieji rajonai. Ne veltui kitas architektūros istorikas, Jeanas Louis Cohenas, blokinį daugiabutį pavadino, ko gero, akivaizdžiausiu XX amžiaus antrosios pusės vizualiniu simboliu.

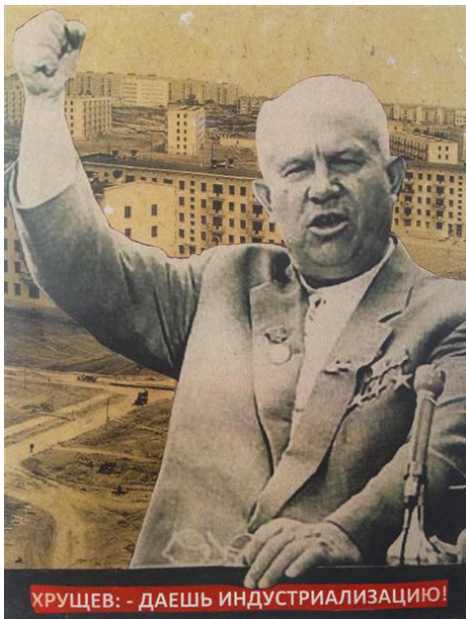

Stokholmo priemiestis Vellingbis (Vällingby), 1953, Hjorvardur H. Arnason, *History of Modern Art*, New York, 1968 ir Lazdynų gyvenamojo rajono maketas, 1966, *Vilniaus namų statybos kombinatas*, Vilnius, 1969

Kalbėsiu apie šią architektūrą todėl, kad ji puikiai iliustruoja tas technokratinio tikėjimo apraiškas, kurias ir pavadinčiau utopine modernistine laimės iliuzija. Tai leidžia pažvelgti į socializmo palikimą ne tiek kaip į propagandinę mašiną, siekusią suformuoti *naują socialistinį žmogų*, bet greičiau kaip į XX amžiaus antrosios pusės modernistinės urbanistikos mutaciją.

Lygindami socialistinę ir Vakarų sistemas bei poreikius galime matyti, kad politinis, ekonominis ir socialinis masinės gyvenamosios statybos aspektas tiek Rytuose, tiek Vakaruose buvo labai panašus. „Pigiau, daugiau ir greičiau“ statyti reikėjo visiems — juk teko ir karo sugriautus miestus atstatinėti, ir augančius industrinius priemiesčius statyti. Ideologinis aspektas, t. y. socialinė lygybė ir bendruomeniškumas, taip pat buvo akcentuojamas abiejose pusėse. Vakarų pasaulis siekė pastatyti gerovės valstybę, o socialistiniame pasaulyje taip buvo „statomas komunizmas“.

Šiame pokalbių cikle kalbėjęs pašnekovas Claesas Caldenby jau pasakojo apie Švedijos „Milijono butų“ programą. Aš dar paminėčiau Prancūzijos programą „Operation Million“, pagal kurią aplink Paryžių ir Marselį buvo pristatyta tūkstančiai daugiabučių gelžbetonio namų. Taigi socializmas turėjo iš ko mokytis, ir modernizuojamas jis buvo pasitelkus sėkmingus

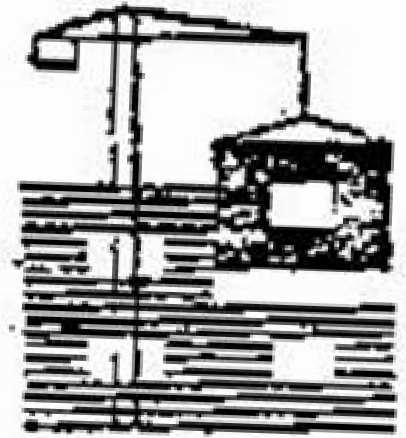
Felikso Novikovo plakatas „Kelį industrializacijai!“

Vakarų pavyzdžius, todėl chruščiovinę industrializaciją irgi galima laikyti savotiška sovietine „gerovės programa“. Juk reformos Sovietų Sąjungos architektūroje ir statyboje 1955 metais buvo pradėtos ne dėl to, kad architektai Sovietų Sąjungoje buvo drąsesni arba jiems nusibodo puošnūs socrealizmas. Tai buvo labai aiškus politinis sprendimas, atsilikimo gyvenamojoje statyboje pripažinimas, kuris tapo įmanomas tik po Josifo Stalino mirties. Modernizacijos idėja Sovietų Sąjungoje buvo nukreipta jau ne tik į pirmavimą karinėje srityje (suprantama, šis siekis niekur nedingo) — ji pradėjo akcentuoti ir žmonių materialinio gyvenimo gerinimą, visų pirma — buitį.

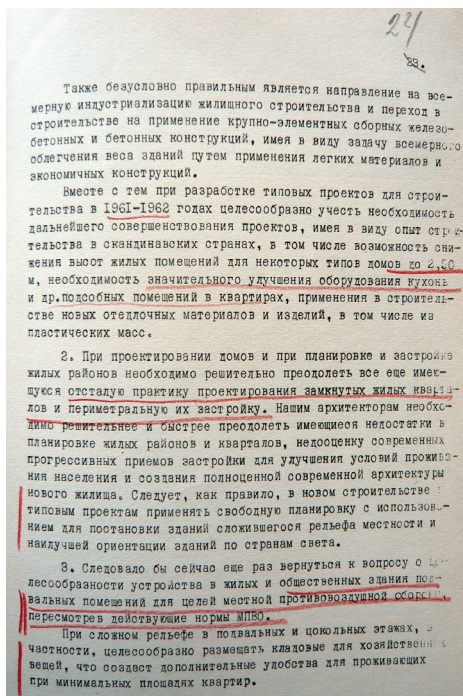
1957 metais Sovietų Sąjungoje buvo pradėta vykdyti ekonominė reforma. Visose respublikose buvo kuriamos liaudies ūkio tarybos, kadangi tikėta, kad regioninė valdžia pramonėje ir statybų srityje galės paspartinti ir geriau įgyvendinti planus. 1959 metais buvo paskelbtas septynmečio planas su garsioju utopiniu pažadu per dešimt metų Sovietų Sąjungoje likviduoti butų trūkumą ir aprūpinti kiekvieną šeimą atskiru butu. Būtent masinė gyvenamųjų namų statybos programa turėjo pagerinti žmonių materialinį gyvenimą ir suteikti bendrabutinio gyvenimo būdo išvargintoms šeimoms to meto prabangą — atskirą butą. Įdomu tai, kad N. Chruščiovas dar 5-ajame dešimtmetyje, būdamas Maskvos miesto komunistų partijos vadu, labai aktyviai dalyvavo industrializuotos statybos kūrime. Tačiau dėl „komunizmo statybos“ spartos reikalavimų teko naudoti jau pasiteisinusias Vakarų technologijas.

Yra žinoma, kad paties N. Chruščiovo iniciatyva į Prancūziją buvo išsiųsti ekspertai. Išstudijavę surenkamąsias namų statybos technologijas, jie įsigijo inžinieriaus Raymondo Camus patentuotą sistemą. Paaiškinimas, kodėl sovietai pasirinko R. Camus sistemą, yra paprastas — tai buvo pirmoji industriniu būdu pagamintų surenkamųjų elementų namų sistema, išbandyta atstatant po karo sugriautą Prancūzijos miestą Havrą (beje, dabar jis yra UNESCO pasaulio paveldo vieta, vienas iš modernizmo laikotarpio paveldo objektų). R. Camus sistemai įgyvendinti reikėjo trijų paprastų priemonių — gelžbetonio elementų gamyklos, autotransporto parko ir išlygintos statybų aikštelės. Buvo naudojama kuo mažiau kvalifikuotos darbo jėgos, o šimto butų namas sumontuojamas per keletą mėnesių. Visas šis procesas ženkliai sumažino darbo jėgos, specialistų ir lėšų poreikį ir, savaime suprantama, negalėjo nežavėti panašių tikslų siekiančių sovietinių specialistų.

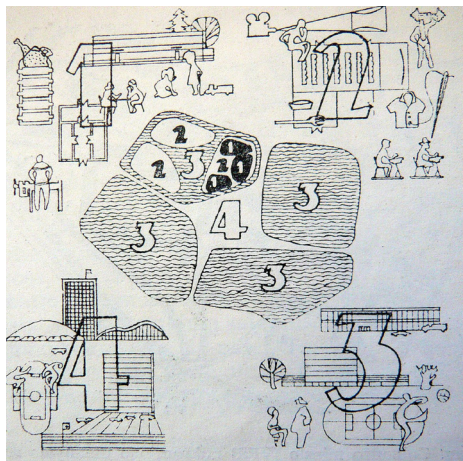
Jei kalbame apie tokių namų grupes, arba naujųjų priemiesčių planavimą, tai čia sovietai taip pat neišvengė tiesioginio Vakarų kopijavimo. Nauju miesto plėtros pavyzdžiu pokario Europoje

Bendrovės „Raymond Camus“ logotipas ir 1949 m. pastatytas namas Havre (tipas 006). Nuotrauka iš DOCOMOMO (Prancūzija) archyvo

Ištrauka iš 1958 01 10 SSRS MT protokolo Nr. 1, XXIX, „Apie delegacijos, vykusios į Skandinavijos šalis ir VFR pasisemti patirties gyvenamojoje statyboje, rezultatus“, LLMA, f. 87, ap. 1, b. 227, l. 24

„Pakopinė kultūrinio-buitinio aptarnavimo sistema tarybiniame mieste, suskirstytame į mikrorajonus:

1. gyvenamųjų namų grupė (2000 gyv.), 2. mikrorajonas (6000–10 000 gyv.), 3. gyvenamasis rajonas (25 000–50 000 gyv.), 4. miestas“, Jonas Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien, rytoj*, Vilnius, 1964

tapo Anglijos naujieji miestai satelitai, turėję nukrauti be galo augantį Londoną. Šios sistemos pagrindas buvo dar XX amžiaus pradžioje sugalvotas amerikietiškas „kaimynystės vienetas“ (angl. *neighbourhood unit*), pamatinė apie 5000 gyventojų turinti gyvenvietė, suformuota aplink pagrindinius dalykus — pradinę mokyklą bei prekybos centrą — ir apjuosta transporto žiedu. Panašiu principu iš tokių pamatinių gyvenamųjų grupių buvo formuojami ir Skandinavijos šalių pokario naujieji miestai.

Šiuo požiūriu įdomi yra 1957 metų oficialios sovietinių statybininkų ir architektų komandiruotės į Vakarų ataskaita. Prisidengiant vadinamuoju „pasikeitimu patirtimi“ buvo renkami duomenys apie naujoves gyvenamųjų namų statybos ir rajonų projektavimo srityje. Pirmoji aštuonių vadovaujančių specialistų delegacija vieną mėnesį praleido Skandinavijos šalyse, aplankė Švedijos, Norvegijos, Danijos ir Suomijos statybas — iš viso apie 30 naujų gyvenamosios statybos rajonų. Kita delegacija aplankė apie 70 naujų gyvenamosios statybos objektų Vokietijos Federacinėje Respublikoje, taip pat žymiąją gyvenamosios architektūros parodą „Interbau“ Vakarų Berlyne. Architektai ir statybininkai parsivežė šūsnį popierių, katalogų, normatyvų, filmuotos medžiagos, nuotraukų, preliminarūs kontraktus įsigyti naujoms statybinėms medžiagoms ir įrangos gamybos linijoms. Komandiruotės dalyviai dalį medžiagos publikavo — 1959 metais išėjo knyga rusų kalba „Gyvenamoji statyba užsienio šalyse“, spaudoje paskelbta straipsnių, buvo susuktas mokomasis filmas statybininkams, išsiuntinėtos direktyvos į respublikų ministrų tarybas, architektų sąjungas. Taigi, kaip Vaidas jau minėjo, posūkis gyvenamojoje statyboje buvo aiškus ir visiems laikams.

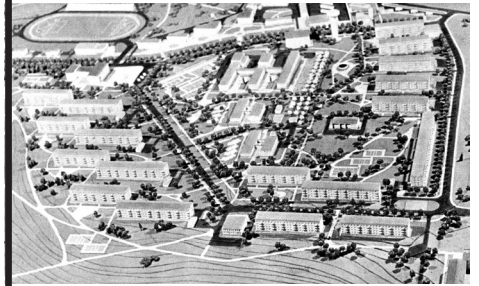
Didžioji dalis užsienio komandiruotėse užfiksuotų dalykų sėkmingai (o neretai dar ekstremaliau ir nuosekliau) buvo pritaikyti sovietinėje urbanistikoje. Visų pirma, atsisakyta perimetrinio namų išdėstymo kvartale, įdiegtas laisvas namų komponavimas, pradėtas propaguoti natūralaus reljefo išsaugojimas ir landšafto sutvarkymas — sovietiniai architektai tuo ypač susižavėjo Vokietijoje (deja, pastarieji aspektai buvo įgyvendinami ne visai sėkmingai). Tarp namų ir važiuojamųjų dalių buvo įrengiamos žaliosios zonos, kvartalų ir mikrorajonų viduje pradėdami statyti 1–2 aukštų buitinio aptarnavimo, parduotuvių pastatai (anksčiau jie buvo įrengiami pirmuose namų aukštuose). Daugybė smulkių dalykų (pavyzdžiui, iki 2,5 metro sumažintas buto aukštis) irgi kaip labai pažangi patirtis atsivežta iš Skandinavijos. Nors, pavyzdžiui, optimaliu daugiaaukščiu, kuriam nereikia lifto, Vakaruose laikytas 4 aukštų namas (ir tai yra užfiksuota tose komandiruočių ataskaitose), ekonomiško sumetimais

sovietiniai inžinieriai pridėjo dar vieną aukštą — jeigu jau žmogus gali užlipti keturis aukštus, tai užlips ir dar vieną. Beje, įdomus momentas, liudijantis to meto aktualijas, buvo sovietinių architektų susižavėjimas tuo, kad Skandinavijos miestų namų rūsiuose įrengti sandėliukai, o ne slėptuvės nuo bombų. Nedrąsiai pasiūlyta įrengti tokius ir sovietiniuose namuose.

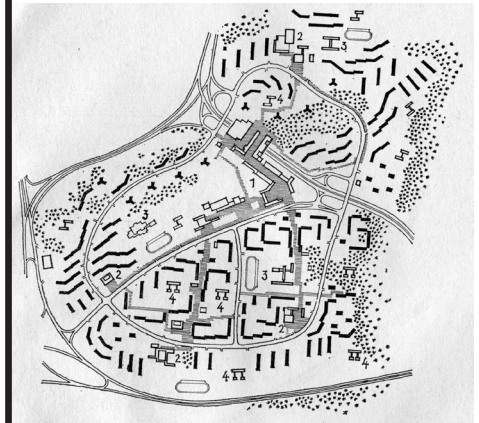
Taigi 6-asis dešimtmetis ir jo pabaiga laikomas lūžiu sovietinėje urbanistikoje. Kodėl sovietinius architektus taip žavėjo tas pakopinio planavimo miesto plėtros modelis (pradedant gyvenamųjų namų grupe, grupuojama į mikrorajoną, o mikrorajonas — į gyvenamąjį rajoną ir iš tokių sudaromas miestas)? Tenka atsigręžti į pačią modernizmui būdingą progreso ideologiją. Miestai tuo metu matyti kaip nuolat augančios ir besiplečiančios struktūros, o ne atvirkščiai. O mikrorajono, kaip baigto urbanistinio vieneto, struktūra leido ją replikuoti kiek nori kartų ir plėsti miestus vieną greta kito be ribų. Šiame kontekste įdomu aptarti mikrorajono koncepcijos taikymą Lietuvoje, pastebint skirtumą tarp oficialiai deklaruojamų dalykų ir gyvenamosios statybos praktikos.

Iš tiesų pirmasis nuosekliai ir kruopščiai pagal mikrorajono principą įgyvendintas naujasis socialistinis miestas Lietuvoje buvo Elektrėnai, 1960 metais pastatyti visiškai naujoje vietoje. Šis miestas greitai tapo pavyzdžiu daugeliui sovietinių pramoninių miestų. Mikrorajono centre — butiniai, aptarnavimo, mokyklos ir darželių pastatai, aplinkui juos — laisvai išdėstyti keturių aukštų blokiniai gyvenamieji namai, apjuosti apvažiuojama gatve, įsiliejančia į Vilniaus—Kauno magistralę. Mieste matyti skandinaviško planavimo požymiai, kurie pirma darė įtaką Lietuvos architektams per architektūrinę spaudą (nelengvai gaunamus vakarietiškus žurnalus), o nuo 1959 metų prasidėjo pirmosios Lietuvos architektų komandiruotės į Suomiją, Čekiją, Švediją, Prancūziją — jos padarė labai didelę įtaką. Paskui visa lietuviškoji modernistinė architektūra buvo vadinama „vidiniu Sovietų Sąjungos užsieniu“, „mažaisiais Sovietų Sąjungos Vakara“ ir pan.

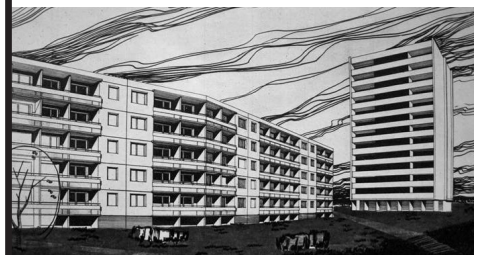
Žvelgiant į tas sąsajas su Vakara, reikėtų kalbėti apie Lazdynų gyvenamąjį rajoną — vieną svarbiausių lietuviškosios modernistinės urbanistikos pavyzdžių. Būtent patys architektai labai aiškiai deklaravo, kad jiems darė įtaką tiek prancūziškų, tiek švediškų miestų planavimas; ypatingai akcentavo naująją Georgeso Candiliso suprojektuotą Prancūzijos miesto Tulūzos priemiestį Mirelį (*Mirail*), Švedijos sostinės Stokholmo priemiesčius Farstą ir Velingbį (*Vällingby*).

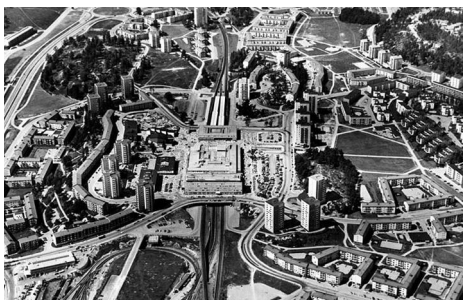
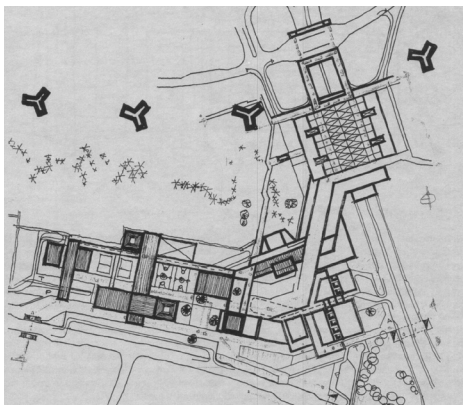
Elektrėnų miesto maketas, 1960

Lazdynų gyvenamojo rajono planas, 1969

Standartinis 1-464 serijos penkių aukštų namas ir eksperimentiniai 1-464-LI serijos namų projektai (archit. B. Krūminis, V. Sargelis, A. Umbrasas, inž. V. Zubrus, 1962), *Vilniaus namų statybos kombinatas*, 1969

Lazdynų visuomeninio-prekybinio centro projektas, archit. Č. Mazūras, 1966 (neįgyvendintas) ir Velingbio rajono centras, 1953, Hjorvardur H. Arnason, *History of Modern Art*, New York, 1968

Lazdynų fragmentas pavaizduotas ant 1976 metais Berlyne išleistos Wernerio Rietdorfo knygos apie naujuosius socialistinius gyvenamuosius rajonus viršelio

Lazdynuose pakopinė planavimo sistema kruopščiai ir nuosekliai įgyvendinta. Kiekvieno mikrorajono viduryje yra mokykla, pora darželių, vietinis prekybos centriukas, pora mažų būtiniausių prekių parduotuvių, aplink išdėstyti daugiabučiai gyvenamieji namai ir pėsčiųjų zonos mikrorajono viduje. Galima visiškai saugiai pereiti per visą gyvenamąjį rajoną, kuris sudarytas iš 4 mikrorajonų.

Kitas Lietuvos architektų siekis buvo vadinamas „įveikti plytą“. Ką tai reiškia? „Plyta“ buvo vadinamas tas tradicinis horizontalusis stačiakampis penkiaaukštis blokinis namas, nepajudinamas monotoniškas sovietinės gyvenamosios statybos simbolis. Lazdynuose didžiutasi, kad pavyko šiek tiek modifikuoti sustabarėjusį projektą ir pastatyti laužtos konfigūracijos arba terasomis žemėjančius penkiaaukščius ir devynaukščius, įkomponuoti dvylikaaukščius vertikalius akcentus — tai laikyta dideliu įvykiu sovietinėje gyvenamųjų namų statyboje. Žodžiu, pagrindinis architektų siekis buvo išnaudoti kalvotą vietovės reljefą ir jame įvairiai išdėstyti gyvenamuosius namus, suprojektuoti skirtingus mikrorajonų centrus, taip vengiant sovietinei gyvenamajai statybai būdingos monotonijos. Tačiau pagrindinė kliūtis buvo ne projektavimo sunkumai, bet patobulintų namų derinimas namų statybos kombinate. Keisti jau nusistovėjusią gamybos liniją kombinatų direktoriai nenorėjo, ir tik neformalių ryšių būdu buvo galima prisikalbinti įdiegti naujus gamybos metodus.

Norėčiau atkreipti dėmesį, kad, skirtingai nuo Vakarų, sovietiniuose gyvenamuosiuose rajonuose infrastruktūros, patogumų ir buitinių objektų statyba vėlavo (nes nebuvo laikoma pirmosios svarbos). Lazdynuose taip pat nebuvo įgyvendintas vienas ypatingas sprendimas — viso gyvenamojo rajono centras, kuris turėjo pakibti virš magistralės, kaip, pavyzdžiui, Velingbio centre gyvenamojo rajono centras yra pakabintas virš metro linijos. Pasak architekto Č. Mazūro, suprojektavusio Lazdynų centrą, kaip visada, pastarajam nebeliko lėšų. Galiausiai, ilgai derintas dėl minėtųjų novatoriškų sprendimų, Lazdynų projektas ne tik kad buvo įgyvendintas, bet — štai ir posūkis — 1974 metais buvo apdovanotas V. Lenino premija. Tai buvo pirmasis Sovietų Sąjungoje tokio aukšto lygio apdovanojimas už urbanistinį sprendimą. Taigi Lazdynai tapo ne tik sovietinės urbanistikos etalonu, bet ir pavyzdžiu visam Rytų blokui.

Šioje istorijoje galima išvelgti du paradoksus. Pirma, sumanytas ir projektuotas kaip opozicija sovietinei monotonijai, kaip aiškių vakarietiško įtakų pavyzdys, rajonas ne tik netapo opozicija, bet ir buvo sumaniai panaudotas propaguojant „šiuolaikinės sovietinės

urbanistikos pasiekimus“. Antra, Lietuvos architektams ir projektuotojams Lazdynai iš tiesų simbolizavo vakarietiško modernizmo dvasią, sovietinės biurokratinės sistemos įveikimą ir geresnės gyvenamosios architektūros viltį. Tačiau šiandien paprastam gyventojui tai tik dar vienas sovietinis mikrorajonas, liudijantis visa apimančią sovietinę industrializuotą stambiaploktę gamybą.

Taigi pabaigoje norėčiau grįžti prie panašumų ir skirtumų. Jei iš tiesų palygintume švedišką ir lietuvišką daugiabutį arba ištisą mikrorajoną, mes daug skirtumų neįžvelgtume. Panašumai tarp Rytų ir Vakarų pokario gyvenamosios statybos iš principo gali būti paaiškinami vienodais poreikiais ir vienodomis technologijomis. Tačiau būtent ties tuo išoriniu pačių namų, jų tipo ar išdėstymo mikrorajone schemomis tie panašumai turbūt ir baigiasi. Pelnytai priskirdami stambiaploktės daugiabučių kvartalus niūriam socialistiniam palikimui, mes visų pirma turime pabrėžti jų masiškumą ir vienodumą. Ką aš turiu omenyje?

Vakaruose stambiaploktė surenkamoji gyvenamoji statyba buvo palyginti trumpas eksperimentas, jame naudota daugybė įvairiausių surenkamųjų sistemų tipų, o socialistiniame pasaulyje ši statybos industrializacija buvo vienatipė, visuotinė ir negrįžtama — kaip paleido vieną liniją, taip ir gamino iki sovietinės valstybės žlugimo, iki 1991 metų. Todėl ryškiausiu bruožu reikėtų laikyti ne patį pastatą, bet doktrinos stabilumą ir nepakeičiamumą. Kadangi sovietinių architektų neribojo privačios žemės sklypai, tai ir socialinės inžinerijos idėjas jie galėjo įgyvendinti kur kas ekstremaliau ir didesniais masteliais, negu jų Vakarų kolegos.

Lyginant sovietmečio Lietuvos daugiabučių kultūrą visos Sovietų Sąjungos kontekste, išryškėja lietuviškų rajonų kompaktiškumas, pakankamai nedidelis mastelis, sėkmingai išspręstas reljefo ir žalumos įkomponavimas — skirtingai nuo kitų respublikų, kuriose, nepaisant rekomendacijų išsaugoti natūralų reljefą, statybos aikštelės vis tiek buvo lyginamos, nes taip buvo patogiau statybos technikai. Tai rodo, kad Lietuvos architektai, planuotojai ir inžinieriai daug dirbo, kad suteiktų tiems standartiniams rajonams — „kumetynams“ — nors šiek tiek orumo. Tačiau tai, kas Vakaruose daugiausia buvo projektuojama ir statoma kaip socialiniai butai, sovietiniame pasaulyje tapo absoliučiai vyraujančia gyvenamąja erdve visiems. Taigi šis palikimas pirmiausia turėtų būti siejamas su totalitarinės valstybės sistema. Jo tragiškumas slypi ne pačiame prastos kokybės daugiabutyje, ne fasade, bet standartinėje ir vienintelėje gyvenamojoje aplinkoje, kuriai sovietinis gyventojas beveik neturėjo alternatyvų.

Lazdynai 2012 m., M. Drėmaitės nuotr.